

STIELZ

Jaargang 6 nummer 3

september 1995

***Mr D.E. Krantz, nestor van restaurerend
Leiden, bouwt af***

Gedenksteen Parmentier: herinneringen van een firmante

Wandeling langs industrieel erfgoed rond de Langegracht

Trafohuisje 'Peperbus' ten onrechte verdwenen van Vrouwenkerkplein

Gastkolommen: Jack Blommers, Kamer van Koophandel Rijnland

Een bodehuis aan de Kaasmarkt

Colofon

Stielz 6e Jaargang, nummer 3

Stielzaken is een kwartaaluitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. (071) 154470.

Jaarabonnement f 20,- voor vier nummers; losse nummers f 3,75. Donaties zijn van harte welkom op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391
ISSN 0928 - 9437

Redactie

Eric-Jan Weterings, Palestrinastraat 13huis,
1071 LC Amsterdam, tel. (020) 6648296
Paul Kop, Titus Brandsmalaan 80, 2321 CJ Leiden,
tel. (071) 765301
Foto's: Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28,
2311 XK Leiden, tel. (071) 149863 of 275001
Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX
Leiden, tel. (071) 212605
Druk: Drukkerij Stadhuis & Stadsbouwhuis

Inhoud

Trafohuisje 'Peperbus' ten onrechte verwijderd van Vrouwenkerkplein	3
Steenonthulling Parmentier: herinneringen van mevrouw Aalders	5
Gastkolommen: Jack Blommers, voorzitter Kamer van Koophandel	7
Wandeling langs industrieel erfgoed rond de Langegracht in Leiden	8
STIEL ontvangt schenking van Stichting Universitaire Woonwijk "Boerhaave"	9
Provinciale nota cultuurbehoud	10
Het gezicht van restaurerend Leiden bouwt af: Mr D.E Krantz	11
In Memoriam Koos Barendse	14
Het bodehuis aan de Kaasmarkt	16
Erfgoed in de media	18

Adressen bestuursleden STIEL

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten,
tel. (071) 619659 (voorzitter)
Drs. H.D. Tjalsma, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest,
tel. (071) 154470 (secretaris)
G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag,
tel. (070) 3553729 (penningmeester)
E. Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden,
tel. (071) 769454 (tweede secretaris)
M. Kroef, Staalwijkstraat 15, 2313 XP Leiden,
tel. (071) 143416 (taalgroep selectie)
Dr. T. Dijs, Loevestein 41, 2352 KP Leiderdorp,
tel. (071) 891038
Mr. D.E. Krantz, Rijn- en Schiekade 15, 2311 AK Leiden,
tel. (071) 132935

Omslag: Detail van het schilderij 'Gezicht op Leiden' van D.Nijland. In 1940 door de 'Leidsche vereeniging van industrieëlen' aangeboden aan de gemeente. Het bevindt zich in het stadhuis op de eerste verdieping. (Foto Paul Kop)

Vergadering Werkgroep

De volgende vergadering van de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden vindt plaats op dinsdag 29 augustus om 19.45 uur in het Gulden Vlies: Breestraat125. Iedereen is op deze vergadering welkom.

Let wel: Deze vergadering is, tegen de gewoonte in, een avondvergadering!

De agenda is als volgt:

1. Opening
2. Mededelingen van het bestuur
3. Kort verslag en besluitenlijst vergadering 6-6-1995 (zie elders in deze Stielz)
4. Open Monumentendag / Leidse Uitdag
5. Stand van zaken bedreigde panden
6. Jaar van het Industrieel Erfgoed 1996
7. Stand van zaken inventarisatie
8. Wat verder ter tafel komt
9. Sluiting

Met vriendelijke groeten,

H.D. Tjalsma

secretaris

Kort verslag en besluitenlijst vergadering Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden 6-6-1995

Jaar van het Industrieel Erfgoed: In samenwerking met de "Stichting Wetenschapswinkel" zal er volgend jaar op 8 oktober een manifestatie plaatsvinden.

Een belangrijk plan is om volgend jaar een verplaatsbare tentoonstelling te produceren van foto's van monumenten van bedrijf en techniek uit Leiden en vooral de omgeving van Leiden, die op verschillende daartoe geschikte plaatsen in de Leidse regio opgesteld kan worden.

Voorts wordt ook gestreefd naar uitvoering van het al eerder in Stielz genoemde plan om, in samenwerking met het "Leidsch Dagblad", informatieschildjes bij industriële monumenten in de stad te plaatsen.

Bedreigde panden: M.b.t. het Slachthuis is door de gemeentelijke monumentencommissie geadviseerd het in zijn geheel op de gemeentelijke monumentenlijst te zetten. Gewezen wordt op de ouderwetse banketbakkerij Snijers, op de Botermarkt, tegenover de Beschuitsteeg, die "gemoderniseerd" is. Over de mogelijke gevelsteen in het, al vrijwel voltooid, gebouw van de Vooruit aan de Korevaarstraat is contact gelegd, samen met de Dirk van Eck Stichting, met de nieuwe eigenaar van het gebouw, de woningbouwvereniging "Zijl en Vliet". De eerste Pasveersloot in Voorschoten loopt gevaar: de gemeente Voorschoten wil deze dempen. De installatie zal ergens naar toe gebracht moeten worden. De Meelfabriek tenslotte is op de CIL-lijst (Concept Indicatieve Lijst) terechtgekomen. Dit is te beschouwen als een "voorkeurslijst" van rijk en provincie, waarbij de gemeente uiteindelijk beslist wat wel en niet behouden blijft.

FIEN: Naar aanleiding van het in de vorige Stielz vermeld (lees verder op pagina 18)

'Gemeente handelt in strijd met behoorlijk bestuur'

STIEL maakt bezwaar tegen verwijderen trafohuisje Vrouwenkerkplein

De gemeente Leiden handelt in strijd met het vertrouwensbeginsel van behoorlijk bestuur. Deze aantijging staat in een bezwaarschrift dat voorzitter Henk Budel bij Burgemeester en Wethouders indiende. Onderwerp van ergernis is het besluit van de gemeente het transformatorhuisje op het Vrouwenkerkplein te verwijderen, zonder buurtbewoners, STIEL en andere belanghebbenden daarvan tijdig op de hoogte te stellen.

Na jaren van plannenmakerij wordt het Vrouwenkerkplein in de wijk De Camp momenteel bebouwd. STIEL en buurtbewoners gingen er steeds van uit dat het daar aanwezige trafohuisje na de reconstructie van het plein weer een plaats zou krijgen. Trafohuisjes werden vanaf het einde van de vorige eeuw op verschillende plaatsen in de stad gebouwd als huisvesting voor transformatoren die hoogspanning omzetten in de voor normaal gebruik nodige laagspanning. Daarmee waren deze verticale zuilen een essentieel onderdeel van het netwerk waarmee elektriciteit werd gedistribueerd. Vandaar dat STIEL zich met de kwestie bemoeit: het gaat hier ten slotte om een industrieel erfstuk.

Toen dit industriële monument in 1985 buiten gebruik gesteld dreigde te worden, vroeg de gemeente de toenmalige eigenaar Energiebedrijf Rijnland de zuil gratis aan haar over te dragen. 'Handhaving (...) vinden wij uit oogpunt van stadsschoon zeker gewenst', schreven B en W het energiebedrijf bij die gelegenheid en de stadsbestuurders wilden dan ook zeker 'dit exclusieve en beeldbepalende object ook in de toekomst voor de stad behouden.' Het energiebedrijf werkte graag mee aan dat verzoek en droeg het Trafohuisje - in de buurt beter bekend als 'de peperbus' - in 1986 aan de gemeente over. Op grond van die informatie gingen STIEL en de buurtvereniging Mareldorp er dan ook van uit dat de zuil dit jaar slechts tijdelijk werd verwijderd om niet in de weg te staan bij de bouwwerkzaamheden. Groot was dan ook de verbazing toen bleek dat in het plan voor de herinrichting van het plein geen plaats voor het trafohuisje was gereserveerd. Dat bleek pas toen op 26 juni vorig jaar het herinrichtingsplan twee weken ter inzage lag op het stadhuis. De gemeente nam toen niet de moeite STIEL en andere belanghebbenden te informeren; alleen dankzij een tip van een wakkere buurtbewoner kon pas op het laatste ogenblik een bezwaarschrift worden ingediend.

Dat gebeurde pro forma, waarna pas later dit jaar een uitgebreide motivatie naar B en W werd gestuurd. STIEL stelt daarin onder meer vast dat de zuil een grote zeldzaamheidswaarde heeft, omdat het het laatstetrafhuisje is in Leiden, dat nog op zijn oorspronkelijke plaats bewaard is gebleven.

Naast dit 'historische' argument zijn er ook praktische en esthetische motieven om de zuil haar oude plaats terug te geven. Tientallen jaren werd deze gebruikt als openbare aanplakplaats om allerlei (niet-commerciële) activiteiten aan te kondigen, terwijl het ranke verticale gevaarte op het nieuw ingerichte plein in het straatbeeld zeker niet zou misstaan. Tenslotte is ook de buurtvereniging Mareldorp warm voorstander van terugkeer van de Peperbus.

EJW

Bij de onthulling van de Parmentier gedenksteen

Herinneringen van mevrouw E.Ph. Aalders

Een eeuw geleden trad Gerardus Georgius Aalders aan als directeur bij de fabriek Van Poot & Co, later beter bekend als de Leidse breifabriek. Sinds 1942 was het bedrijf gevestigd in het markante Parmentierpand aan de Lammermarkt, dat twee jaar geleden werd afgebroken. Op die plaats verrees een appartementencomplex waarin een herinneringssteen werd ingemetseld. Op 12 juni van dit jaar werd die onthuld door mw. E. Ph. Aalders, die jarenlang met haar twee broers de leiding van de fabriek had. Bij die gelegenheid blikte zij terug op de ruim 70-jarige geschiedenis van 'haar' bedrijf. „Dat viel niet mee, want ik moest alles uit mijn geheugen opdiepen. Toch ben ik blij dat ik daar heb gesproken. Ik ben immers de laatste Aalders die nog in de fabriek heeft gewerkt.”

Mevrouw E. Ph. Aalders werd in 1908 geboren als dochter van directeur G.G. Aalders. In de jaren twintig kwam zij in de zaak en na het overlijden van haar vader in 1931 nam ze met haar twee broers Jacques en Henk de leiding van de fabriek over. Ze werd procuratiehouder en zou tot de sluiting in 1968 verantwoordelijk blijven voor de boekhouding.

Toen mevrouw Aalders in 1925 in de zaak kwam, was dat niet haar eigen keus. „Ik had de Mulo afgemaakt en daarna had ik graag nog een jaartje naar België gewild om wat beter Frans te leren. Bij C & A werken leek me ook wel wat. Dat bestond toen nog maar kort, dus daar kon je vooruitkomen. Mijn vader wilde me echter in de zaak hebben, want hij had al zo lang op me gewacht. Ik ging dus voor hem werken, daar had je zelf niks over in te brengen. Op school had ik een negen voor rekenen en een tien voor boekhouden, dus dat werd mijn vak.”

Zo begon een ruim 40-jarige loopbaan in het bedrijf, waar de oud-procuratiehouder met plezier op terugkijkt. „Juist omdat het een familiebedrijf is, ben je er heel intensief mee bezig. Ik denk niet dat buitenstaanders dat zo hebben. Tijd om te trouwen had ik niet, ik was getrouwd met het bedrijf. Ik dacht wel eens 'als ik weg zou gaan, hoe moet dat dan hier verder', maar meestal vond ik het allemaal heel vanzelfsprekend.”

„In het begin deed ik de hele boekhouding, maar later had ik hulpjes. Dan kwam ik pas 's middags op de zaken kon ik laat doorwerken als het er lekker rustig was. Het rekenwerk deed ik aanvankelijk uit mijn hoofd, maar later gebruikte ik ook een telmachine. Die eerste tien jaar heb

ik ook geen schrijfmachine gebruikt. Alles schreef ik met kopieerinkt en kroontjespen - in die tijd heb ik wel vijftig boeken met duplicaten van facturen volgeschreven.”

In haar speech bracht de oud-boekhouster 'een ere-saluut aan de breisters van omtrent middelbare leeftijd', die in de jaren twintig en dertig van 7 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds op handmachines hun werk moesten doen. Tussen kwart voor twaalf en half twee was het pauze. „Ik heb ze een ere-saluut gebracht omdat ze op van die ellendige rotkrukjes achter hun machines zaten. Met veel baaien rokken en dikke keperen broeken aan moesten ze het de hele dag zien uit te houden op een houten driepoot-kruk zonder leuning. Tussen de middag konden ze hollend naar huis. Hollend, want er was geen vervoer.”

Ook de andere arbeidsomstandigheden lieten te wensen over. „Er was geen electra aanwezig, dus hadden we voor de verlichting gaskousjes - om in de sfeer te blijven. Die dingen zakten regelmatig in. Voor de verwarming waren er kolenkachels. Pas jaren later zouden we electriciteit krijgen, waardoor we spoelmachines konden aanschaffen en elektrische verlichting lieten aanleggen. Ook de handbreimachines gingen er geleidelijk uit. Die werden vervangen door grote elektrische breimachines met tien koppen. We gebruikten die voor het standaardwerk, de gewone zwarte wollen kousen. Veel andere dingen had je trouwens niet. Het handwerk bleef nog heel lang voor bijzondere maten, voor priesterkousen en later ook sportkousen.”

In de jaren voordat electriciteit werd aangelegd, was er geen radio op het werk. De breisters zorgden zelf voor

sfeer door te zingen. Meestal waren dat psalmen die de veelal protestantse werknemers zongen in het door katholieken geleide bedrijf. Directeur Jacques Aalders herinnerde zich kort voor zijn dood eind jaren tachtig, dat hij waarschijnlijk de katholiek was die de meeste psalmen uit zijn hoofd kende. „Die religieuze liederen zongen ze meestal aan het begin van de week,” herinnert mevrouw Aalders zich. „Ze begonnen met wat ze zondag in de kerk hadden geleerd, daar waren ze dan zeker nog vol van. Daarna zongen ze dingen uit de bundel 'Kun je nog zingen, zing dan mee', met liederen over Piet Hein en andere bekende figuren. Later kwam de radio met de arbeidsvitaminen. Toen was het zingen gelijk afgelopen.” De voornaamste leverancier van de breifabriek was het eveneens in Leiden gevestigde Clos & Leembruggen. Tot 1895 maakte Van Poot & Co deel uit van deze sajefabriek, die zich vanaf dat tijdstip uitsluitend ging toelagen op de fabricage van breigarens. Clos & Leembruggen leverde grove garens voor zwarte kousen en sokken. Andere grondstoffen, zoals de fijne merinos garens importeerde de breifabriek uit België, Frankrijk en Engeland.

„We maakten altijd sokken waarvan de kwaliteit uit de kunst was,” weet mevrouw Aalders. „Ik herinner me in dat verband een aardig voorval, dat in de jaren voor de oorlog moet hebben plaatsgevonden. Een Ritmeester van de Huzaren kwam uit Den Haag te paard om zelf zijn sokken te kopen. Hij bond zijn paard aan een lantaarnpaal voor de Mareschool, die toen nog tegenover de fabriek stond. Hij kwam in zijn uniform aanstappen om tien paar sokken tegelijk te kopen. Volgens hem waren die van ons iijzersterk en nergens anders te krijgen. Hij kon weer jaren vooruit. Later heb ik hem nog wel eens teruggezien, maar toen kwam hij met een auto.”

De oorlogsjaren waren ook voor de breifabriek moeilijk.

De Duitsers namen de hele voorraad in beslag en gaven daar kunstgarens van mindere kwaliteit voor terug. Ondanks alles wist de fabriek de jaren '40-'45 door te komen. Slechts één positief punt uit die tijd herinnert mevrouw Aalders zich nog. „Voor de oorlog had je twee dagen vakantie per jaar. Toen Hitler kwam kregen we opeens allemaal een week. Je wist niet wat je moest doen met al die vrije tijd. Maar dat is dan ook gelijk het enige goede wat hij gedaan heeft.”

Voor de Tweede Wereldoorlog waren in Leiden zeven breifabrieken gevestigd, waarmee volgens de voormalig procuratiehouder 'een goed contact' bestond. Van Poot was met gemiddeld zo'n veertig personeelsleden een van de kleinere in de branche. „We maakten allemaal hetzelfde spul en daar rekenden we dezelfde prijs voor, om onnodige concurrentie tegen te gaan. Bij prijsverhogingen van garens werden de nieuwe prijzen ingestuurd naar de V.K.F. in Utrecht. Dat was de vereniging van landelijke kousen- en sokkenfabrieken, die controleerde of prijzen van dezelfde garens overeenkwamen. Bij de jaarvergadering werd er minder op de prijzen gelet en werd het vaak een vrolijke boel. Dat laatste heb ik overigens van horen zeggen. Na de oorlog werd dat allemaal anders, omdat iedereen toen andere spullen ging maken.”

„Met de andere breifabrieken in de stad hadden we de afspraak om geen personeel van elkaar aan te nemen, want het aantrekken van nieuwe mensen liep uiterst moeizaam. Er waren namelijk teveel fabrieken die tricotage maakten, onder andere kousen en sokken. Er was dus een gentlemen's agreement, maar ik weet niet of dat altijd werd nageleefd. Ik ging in elk geval niet kijken bij de andere fabrieken.”

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg de breifabriek steeds meer met de internationale concurrentie te maken, net als overigens de gehele textielsector in Nederland. In de jaren

zestig werd nog maar een beperkt assortiment geleverd, waaronder padvindskousen en wanten. De winstmarges voor die gespecialiseerde produkten waren laag, waarna mevrouw Aalders ten slotte in 1968 voorstelde de zaak te sluiten. "Als je de financiën doet zie je als eerste aan de resoluten dat het minder wordt. Dan weet je dat je moet uitscheiden, want wachten tot de laatste cent op zou zijn, leek me niet verstandig. We hebben bijna alle personeelsleden aan iets anders kunnen helpen. Op het laatst werkte de familie in het bedrijf om de laatste orders te kunnen afleveren. Uiteindelijk is de opheffing netjes afgewikkeld en zijn we niet failliet gegaan."

Na de sluiting van de fabriek werd het pand aan de Lammermarkt verkocht aan keukeninrichter Ico-Athibu, een firma die al enige tijd een ruimte onderhuurde in het

gebouw. In 1989 vertrok dit bedrijf uit het Parmentierpand, dat daarna in handen kwam van een projectontwikkelaar. In de jaren daarna volgde een lange juridische strijd om het gebouw te behouden, maar die bleek uiteindelijk tevergeefs. De krakers die het pand enige tijd in bezit hadden, verdwenen na een rechterlijke uitspraak in 1993. Kort daarna volgde de sloop. "Die afbraak vond ik vreselijk," zegt mevrouw Aalders. "Als ik langs de

Lammermarkt kwam, keek ik altijd maar de andere kant op, naar Molen de Valk. Ik ben wel blij dat die steen in dat nieuwe gebouw is ingemetseld. Daarmee herinnert er toch nog iets aan de fabriek, waar een groot deel van mijn leven zich afspeelde."

Eric Jan Weterings
foto's Niek Bavelaar

'Oud-Leiden' ondersteunt tentoonstellings-initiatief STIEL

De vereniging 'Oud Leiden' heeft als eerste een bijdrage van tweeduizend gulden gegeven voor het inrichten van de fototentoonstelling 'Industrieel Erfgoed in Rijnland.' Dat de eerste bijdrage van de bekende Leidse vereniging komt, vindt STIEL van veel belang omdat dat aan andere beoogde subsidiegevers laat zien dat het initiatief van STIEL in ruimer 'historisch Leiden' wordt geschraagd.

De reizende fototentoonstelling die in het kader van 'Het jaar van het Industrieel Erfgoed 1996' wordt gehouden zal vooral aandacht besteden aan monumenten van bedrijf en techniek in plaatsen zoals als Leiderdorp, Alphen aan de Rijn, Katwijk en Hillegom.

Vrijwilligers gevraagd voor de Leidse Uitdag 9 september 1995

Op zaterdag 9 september vindt de jaarlijkse Leidse Uitdag weer plaats, zoals gebruikelijk in en rond de Pieterskerk. Allerhande verenigingen presenteren zich hier aan het publiek; ook STIEL zal een stand bemannen. Deze stand zal deels in het teken staan van de onlangs gerenoveerde fabriek Ceres, ook bekend als 'De Vooruit'. Eenieder die STIEL op deze dag hand-en-spandiensten zou willen verlenen wordt dan ook verzocht de coördinator te bellen: Marcel van Dijk, tel. 142710.

Gastkolommen

Een STIER met eigen STIEL

De vaste column in Stielz werd deze keer geschreven door Mr. J. Blommers, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland. Hij vraagt zich af of STIEL haar blik niet moet verbreden naar het industriële erfgoed in de regio.

Hoe blij moeten wij eigenlijk zijn met STIEL? Dit is dezelfde vraag die je kunt stellen bij verenigingen als Oud-Leiden of Oud-noem maar een dorp of stad in de omgeving.

Deze organisaties zijn in staat niet alleen de herinnering aan vroeger tijden levend te houden, maar ook - veelal wetenschappelijk onderbouwd - de overdracht van kennis aan nieuwe generaties mogelijk te maken. Het antwoord op de vraag waarmee dit stukje begint, moet dan ook mede worden gezocht bij die volgende generaties. Dankzij dit soort instellingen hebben wij een tastbaar stukje realiteit, dat gebouw op diezelfde plek. Holland Village in Japan is ook mooi, maar toch!

De activiteiten van STIEL zijn in dit verband nog belangrijker omdat deze vaak recht in gaan tegen belangen van beslissers. STIEL voegt vaak iets toe aan lopende besluitvormingsprocedures. Dat is voor sommige direct-betrokken niet altijd een blij bericht. Iets nieuws realiseren, toegesneden op de huidige situatie, is voor een ondernemer een zeer legitieme actie. Sloop of vermindering van een gebouw kan in dat verband evenzeer legitiem zijn. Maar ja, is er sprake van industrieel erfgoed, dan kunnen tegenacties als buitengewoon lastig worden ervaren. In dat spanningsveld moet ieder zijn verantwoordelijkheid kennen. Ook de politieke beslissers overigens.

En juist die verantwoordelijkheid is van evident belang. Indien een belangenorganisatie democratische rechten slechts gebruikt om vaststaande processen te vertragen, verliest zij haar geloofwaardigheid die vaak nodig is in de volgende zaak.

Ik meen dat STIEL in zijn korte bestaan een nog steeds groeiende geloofwaardigheid opbouwt. En daar moeten we blij mee zijn! En trouwens, heel persoonlijk, een club die kans ziet mij - en vele anderen - veel genuanceerder te laten denken over gebouwen zoals de Meelfabriek, dwingt respect af. Wellicht komt de tijd dat wij lyrisch naar een overgebleven kraker op Pernis gaan kijken. Maar dit terzijde.

Is Leiden uniek? Natuurlijk! Maar mag ik de vraag omdraaien? Hoe staat het met de industriële erfgoederen in de omgeving, in Rijnland? Onlangs heeft onze Kamer een studieopdracht verstrekt die heeft geresulteerd in een rapport over de Rijnlandse bedrijvigheid. Rijnland moet worden gezien als een regionaal economische eenheid. Ook om dit 'Rijnland-gevoel' nog te versterken, wil ik pleiten voor een uitbreiding - zeker in coördinerende zin - van de activiteiten van Stiel in het Rijnlandse. Deze voortrekkersrol lijkt al te zijn voorbestemd. Zegt immers Van Dale niet 'iemand op stiel doen, bij iemand in de leer doen'. Wellicht wordt de L van Leiden ooit ingewisseld voor de R van Rijnland. Zo ontstaat STIER, maar hopelijk wel met een eigen STIEL.

Jack Blommers
juli 1995

Langs de gietijzeren kopstukken uit het industrieel verleden van Leiden

STIEL organiseert een wandeling langs de herinneringen aan het industrieel verleden van Leiden. De Stichting Wetenschap & TechniekWeek sponsort de wandeling, die tijdens de landelijke Wetenschapsdag op 8 oktober aanstaande wordt gehouden. Er is een gratis boekje voor de deelnemers.

Leden van de werkgroep van STIEL begeleiden op zondag 8 oktober een herinneringswandeling langs het industrieel erfgoed in de omgeving van de Langegracht. Er wordt veel belangstelling verwacht, daarom zal de wandeling om 12.00 uur en om 14.30 worden gelopen. Het startpunt is beide keren het cultureel centrum 'De Droomfabriek', Oude Singel 56.

Route

Na het vertrek van de Droomfabriek gaat de wandeling langs de Lakenhal met de vijf reliëfs op de voorgevel die de bewerkingen van het historische Leidse laken weergeven: spinnen, weven, noppen, vollen en verven. De wandelaars keren dan weer een klein stukje terug op hun schreden en lopen door de Marktsteeg. Hier staan aan weerszijden de gebouwen van de vroegere wollendekenfabriek Scheltema. Op voorstel van de Taakgroep Selectie van STIEL is de fabriek aangewezen als gemeentelijk Leids Monument. De Marktsteeg kan nu in stand blijven als een Leids fabrieksstraatje waar sinds de negentiende eeuw weinig is veranderd.

Op de route langs de Korte Mare ligt Café de Spons, dat vroeger als café Hoozevee bekend stond om de sterke borrel die er werd geschonken. Om die reden was het druk

bekant door Leidse wevers.

Even verderop staan de wandelaars stil bij het feit dat de Leidse fabrikant Jan van Heukelom al vroeg een voorbeeld nam aan de industriële revolutie in Engeland. Hij volgde in 1815 een opleiding in stoomwerktuigkunde bij Watt in Birmingham en installeerde in 1816 de eerste stoommachine van de Nederlandse textielindustrie in de fabriek van F. van Lelyveldt Wmz. Op de plaats waar die fabriek stond, nu de Zamenhofstraat, bracht STIEL in 1992 een gedenksteen aan.

De wandeling gaat verder langs de fraaie gevel van de eerste vuilverbranding in Leiden op het EWR terrein en kruist vervolgens de Langegracht met één van de oudste bewaard gebleven distilleerderijen in Nederland. 'De Franse Kroon', v/h Harteveldt & Zn is tot 1969 op deze plek in vol bedrijf geweest en sindsdien zijn de door Joannes Harteveldt tussen 1817 en 1825 gestichte gebouwen goed beschermd gebleven.

De wandeling slaat in de Baatstraat af naar een naamloos en vergeten pleintje. Hier staan vier hoge kolommen met gietijzeren kopstukken vrij in de ruimte te pronken: een restant van de fabriekshal van de al lang gesloten dekenfabriek Zuurdeeg.

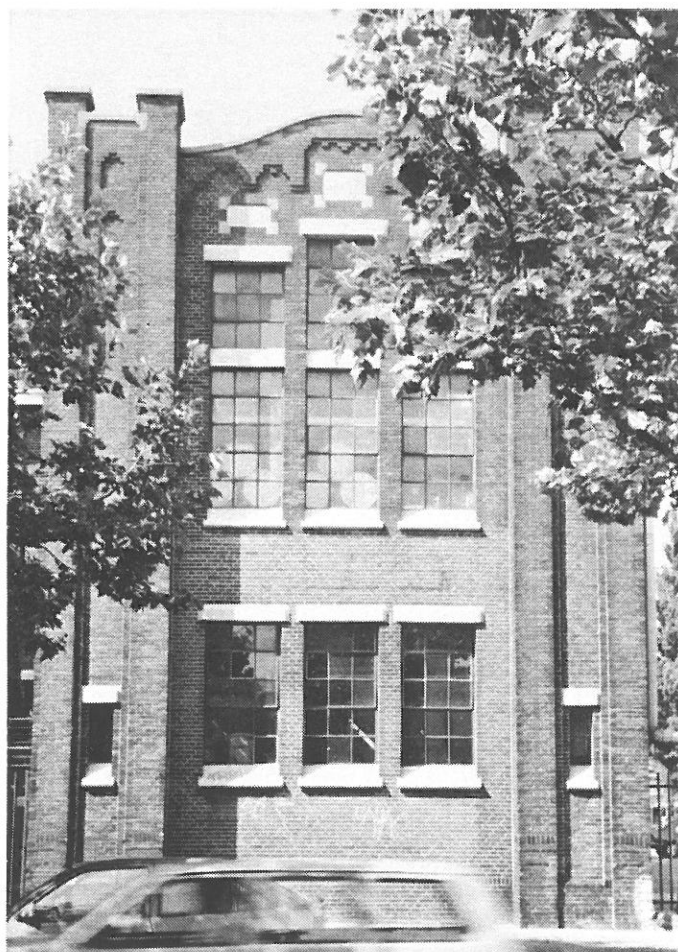
Gratis boekje

Een volledige beschrijving van de wandeling met foto's staat in een boekje, dat is samengesteld door het wandeltijdschrift *Op Lemen Voeten*. Behalve de Leidse wandeling, zijn daarin ook wandelingen te vinden in onder andere Den Bosch, Enkhuizen, Gouda, Groningen, Haarlem, Den Helder, Nieuwland en Zaan-dam. Al deze wandelingen gaan op het zelfde tijdstip op 8 oktober begeleid en wel van start. Met behulp van het boekje kunnen ze ook zelfstandig worden gelopen. De Stichting Wetenschap & TechniekWeek die als sponsor optreedt, stelt STIEL in staat aan 200 deelnemers een gratis exemplaar van het boekje te overhandigen.

De bedoeling van de Stichting Wetenschap & TechniekWeek is om de aandacht van het algemene publiek te vragen voor het belang van wetenschap en techniek in de industrie. In 1995 wordt de tiende jaarlijkse Wetenschap & TechniekWeek gehouden. Om dit feestelijk te vieren vraagt De Stichting aan STIEL en een aantal andere instellingen en musea wandelingen te organiseren die de aandacht vestigen op het industrieel erfgoed. *De Volkskrant* zal aan de wandelingen landelijke bekendheid geven.

Henk Budel

Gevel voormalige Vuilverbranding, Langegracht, Leiden. Gebouwd in 1913 naar een ontwerp van de bekende architect Dudok.

Stichting Universitaire Woonwijk "Boerhaave" schenkt STIEL 2500 gulden

Het bestuur van de Stichting Universitaire Woonwijk Boerhaave heeft STIEL 2500 gulden geschonken. Voorzitter C.B.M. Bruens maakte dit op 30 juni bekend bij heropening van het verbouwde 'Volkshuis' in de Haarlemmerstraat. De Stichting Boerhaave ziet STIEL als een 'verwant goed doel', waarvan zij het werk graag ondersteunt. STIEL-voorzitter Henk Budel hield bij die gelegenheid een toespraak, waarin hij een actuele vergelijking maakte met de activiteiten van Greenpeace. De milieu-organisatie was in de dagen voordat de prijs werd uitgedeeld frequent in het nieuws door haar acties tegen dumping van een olieplatform op de Noordzee. De tekst van Budel volgt hieronder: STIEL als (harde) actievoerder.

"Mijnheer de voorzitter van de Stichting Universitaire Woonwijk Boerhaave, dames en heren aanwezig. Stelt u zich voor: een drietal gele rubberboten die met brullende buitenboordmotoren en een enorme boeg golf over het water scheren. Ze kruisen naar een doel in de verte. Dan zoemt de camera in. Het gaat om een niet zo gemakkelijk te identificeren object, het is torenhoog en van beton. Als de vaartuigen dichtbij zijn gekomen, enteren ze het gevaarte en de nietige figuurtjes van de bemanning, mannen en vrouwen, klimmen via touwlad-ders naar boven.

Ze roepen iets boven de wind en de golven uit, maar dat is niet zo gemakkelijk te verstaan. Wel kunnen we langzamerhand het embleem onderscheiden dat ze op het bovenste platform bevestigen en dan blijkt dat wat u allang gedacht had klopt: die mannen en vrouwen in hun wetsuits en met hun zwemvesten zijn het bestuur van STIEL, dat vanaf de stadsgracht de Meelfabriek gaat bezetten om te protesteren tegen de afbraak.

Mijnheer de voorzitter, dames en heren, het zal duidelijk zijn dat het actiebeeld dat ik schetste fantasie is, maar er zijn natuurlijk tussen STIEL en die andere singel-issue beweging, waaraan u misschien ook even gedacht hebt, wel overeenkomsten. Beide zijn uitdrukking van particulier initiatief, beide proberen wat in de publieke opinie al leeft of gaat leven te accentueren. Beide getuigen en beide proberen te overtuigen en daarvoor moet je natuurlijk ook proberen je huiswerk zo goed mogelijk te maken. Het verschil met onze grote broer/multinational is behalve het onderwerp en de omvang, natuurlijk dat STIEL niet zulke harde acties voert. Een van onze minst spectaculaire, maar tegelijkertijd ook meest effectieve middelen is het werk van de Taakgroep selectie. Op basis van een inventarisatie van de bijna duizend gebouwen en objecten die in Leiden aan het industriële verleden herinneren, is een top-vijftig samengesteld.

Een belangrijk deel van die top vijftig staat nu inmiddels op de gemeentelijke monumentenlijst. Dat is gebeurd op grond van uitvoerige voorstellen van de Taakgroep selectie aan de gemeentelijke monumentencommissie. Die

voorstellen berusten op bouw-historisch en op bedrijfs-historisch onderzoek. Een paar spectaculaire voorbeelden van op deze manier behouden fabrieken zijn Scheltema aan de Oude Singel, Van Wijk op de Hogewoerd en Sijthoff aan de Doezastraat.

Kortom, wat wij doen is de kunst van het behouden beoefenen en die gaat heel vaak langs de weg van het hergebruik. Dat is ook wat de Stichting Universitaire Woonwijk Boerhaave doet. Hergebruik zou behalve voor

het Volkshuis ook voor de Meelfabriek moeten worden overwogen.

In het rapport 'Op zoek naar speelruimte, een verkenningstocht ter voorbereiding van een structuurplan voor de gemeente Leiden', geschreven door Heeling en Krop van het bureau 'Heeling Krop Bekkering, stedenbouwkundigen en architecten', staat dat ook met zoveel woorden: "De binnenstad is een verzameling van bouwwerken uit een groot aantal architectuurperiodes. Soms is de geschiedenis van bepaalde bouwwerken interessanter dan de waarde van de architectuur. Beide argumenten kunnen er voor pleiten gebouwen in stand te houden en een nieuwe functie te geven. Hergebruik levert meestal een boeiender resultaat op dan sloop en nieuwbouw. Bij voorbeeld de verbouwing van een deel van de meelfabriek." En verder wat betreft concrete mogelijkheden van hergebruik, ook van de meelfabriek: "Incidentele hoge woongebouwen kunnen verbouwingen van monumentale gebouwen zijn."

Wij voelen ons aangemoedigd door de schenking die vandaag aan onze stichting is gedaan door de Stichting Universitaire Woonwijk Boerhaave en die ik eigenlijk wel graag De Boerhaave-Prijs zou willen noemen. We zullen er iets mee doen in de sfeer van acties en publiciteit. Maar om u helemaal gerust te stellen: we zullen er geen gele rubberboten voor kopen.

Henk Budel

Oud Leidenprijsvraag 1996

De Vereniging-Oud Leiden heeft voor 1996 een prijsvraag uitgeschreven voor de beste oorspronkelijke bijdrage over de geschiedenis van Leiden of de regio. Voor bekroning komen in aanmerking oorspronkelijke artikelen over het verleden van Leiden, van de omliggende dorpen of van de regio in zijn geheel. De winnaar ontvangt een oorkonde en een bedrag van f 2000,-. Tevens wordt het artikel gepubliceerd in het Leids Jaarboekje 1996. Inzendingen onder motto dienen uiterlijk 1 januari 1996 in het bezit te zijn van de jury, p.a. Vereniging Oud-Leiden, Postbus 917, 1300 AX Leiden, alwaar ook nadere inlichtingen te verkrijgen zijn.

Toekomst voor het verleden?

In december van het afgelopen jaar bracht de provincie Zuid-Holland de kadernotitie cultuurbehoud uit, een document waarin de grote lijnen worden uitgezet voor het provinciale beleid ter behoud van het culturele erfgoed. De opstelling tegenover het industriële erfgoed in de provincie moet nog nader worden ingevuld. Waarschijnlijk zal hierover in de komende maanden meer duidelijkheid komen.

Eind vorig jaar zag het rapport *'Toekomst voor het verleden. De provincie Zuid-Holland en de zorg voor het industriële erfgoed'* het licht, een kadernotitie van de provincie Zuid-Holland. Hierin wordt - de naam zegt het al - in grote lijnen aangegeven hoe de provincie zich in de komende vier jaar denkt te gaan inzetten voor het behoud van cultuur. De notitie is ingegeven door het idee dat de provincie een meer integraal beleid moet gaan voeren waar het cultuurbehoud betreft. Het document beslaat derhalve een breed terrein, van het archievenbeleid tot de musea, van archeologie in de provincie tot monumentenzorg. Het document beoogt slechts de hoofdlijnen uit te zetten, nadere invulling van de verschillende onderdelen zal de komende maanden volgen.

De tekst is op tal van plaatsen vrijwel onbegrijpelijk, hoogdravend en weinigzeggend, precies zoals je het je voorstelt van een ambtelijk stuk. Een voorbeeld: "als historisch kraakbeen van de samenleving geven overgeleverde cultuurgoederen het individu gelegenheid tot identificatie met die samenleving; tegelijkertijd bieden zij een onmisbare oriëntatie in tijd en ruimte". Het valt dan ook niet mee uit de tekst op te maken wat de provincie voor ogen heeft met monumenten in het algemeen en industriële objecten in het bijzonder.

In de historische schets in de proloog wordt niet nagelaten erop te wijzen, dat onder de noemer 'monumenten' niet alleen zestiende-eeuwse grachtenpandjes en hofjes moeten worden gerekend, maar dat tevens moet worden gedacht aan "de bedrijfsmonumenten van later datum die we zowel in stedelijke als landelijke gebieden aantreffen. Ze geven een beeld van de sterke industrialisatie die sinds de tweede helft van de negentiende eeuw in Zuid-Holland

plaatsvond". Deze zinsnede doet vermoeden dat de provincie zich terdege heeft gebogen over de vraag wat er in de toekomst met het industriële erfgoed moet gebeuren. De inleiding wijst in dezelfde richting: de komst van nieuwe monumenten zou een van de redenen zijn geweest voor het opstellen van deze notitie.

In het kort wordt ingegaan op de inventarisatie van bouwkunst uit de periode 1850-1940 in het kader van het *Monumenten Inventarisatie Project* (MIP) en het daarop volgende *Monumenten Selectie Project* (MSP). Daarbij blijft het dan echter wat betreft het industriële erfgoed. Wel wordt nog een volledige pagina gewijd aan het molenbeleid van de provincie. Zuid-Holland is immers met 219 complete windmolens de grootste molenprovincie van Nederland.

De heer V. Collette, ambtenaar op het Provinciehuis voor het monumentenbeleid, geeft grif toe dat het industriële erfgoed summier is behandeld in *'Toekomst voor het verleden'*. Hij legt uit dat het stuk uitdrukkelijk dienst doet als uitgangspunt. Over de acht monumenten van industrieel karakter die afgelopen tijd op de provinciale monumentenlijst terecht zijn gekomen, is dan ook steeds op ad hoc-basis beslist. "Onlangs zijn de *Beierse brug* en het gemaal *De Hooge Boezem* in Vlist, en de bollenschuur in Warmond tot provinciaal monument benoemd", weet hij te vertellen.

In de komende maanden zal de discussie worden gevoerd over de inhoud en vorm van de provinciale monumentenlijst in de toekomst. Het is de bedoeling criteria te formuleren voor de selectie van monumenten die in aanmerking kunnen komen voor deze lijst. Op grond van deze criteria zal een begin worden gemaakt met de structurele aanleg van een provinciale monumentenlijst. In de te voeren discussies zullen Ge-deputeerde Staten en Provinciale Staten categoriale keuzes moeten maken, de provincie zal de positie moeten bepalen ten opzichte van verschillende soorten monumenten. De heer Collette is er zeker van dat het industriële erfgoed hierbij uitgebreid aan bod zal komen.

Het streven is deze nadere invulling van de kadernotitie voor het einde van dit kalenderjaar rond te hebben. Tot die tijd zal in voorkomende gevallen op ad hoc-basis worden beslist. De uitkomst van de discussies over het monumentenbeleid zullen moeten uitwijzen of in de provincie Zuid-Holland toekomst zal bestaan voor het verleden.

Roel Schreinemachers

De bollenschuur in Warmond (foto P.Kop)

Gedreven nestor van restaurerend Leiden bouwt af

D.E. Krantz blikt terug op twintig jaar restaureren

De Leidse binnenstad is redelijk gaaf bewaard gebleven. Dat is vooral te danken aan de inspanningen van een handvol mensen dat tijdig in het geweer kwam tegen megalomane projecten die stadsbestuurders in de jaren zestig en zeventig koesterden. Mr. D.E. (Daan) Krantz speelde daarin een belangrijke rol - al zal hij zelf de eerste zijn om te verklaren dat hij het heus niet allemaal alleen heeft gedaan. Krantz was mede-oprichter en stuwende kracht achter tal van behoudsorganisaties, zoals Diogenes, STIEL, de Stichting Levend Ambacht Leiden, het Leids Historisch Museum i.o. en de Stichting tot Behoud van het Militair Invalidenhuis. Eerder was de (straf)jurist actief in andere plaatselijke organisaties als het Volkshuis, maar vooral na zijn afscheid als docent aan de Leidse universiteit werd hij het gezicht van restaurerend Leiden. Na een jarenlang met onverwoestbaar optimisme gevoerde strijd tegen sloopgrage overheden, stoot hij langzamerhand de meeste bestuurstaken af. Dat doet hij 'zonder enige spijt', hoewel hij jarenlang met zeer veel plezier bestuurd. Met zijn leeftijd van bijna 77 vindt hij zichzelf 'te oud'. "Ik word er moe van. Dat moet je niet zijn als je hiermee bezig bent."

Hij spreekt deze woorden vanuit zijn werkkamer in een ruim herenhuis aan de rand van de binnenstad. Daar woont Krantz met zijn echtgenote sinds hij zich in het begin van de jaren vijftig in Leiden vestigde om aan de

Aan de overzijde van het water ligt de Maliebaan, waar aan in de jaren tachtig de nieuwbouw van de Universiteitsbibliotheek en de Alpha-faculteiten verrees. Ook dat complex had er volgens de stedenbouwers van 25 jaar geleden heel anders uit moeten zien.

Universiteit

Het verzet tegen de plannen voor zijn voordeur was voor Krantz de eerste kennismaking met actie voeren. "In het begin van de jaren zeventig had men het plan om de universiteit in een toren te huisvesten van 125 meter hoog. Dat ding zou de hele binnenstad hebben gedomineerd. Het enige aardige aan dat gebouw was het plan om de theologische faculteit op de bovenste verdieping te plaatsen. In een werkgroep van vijf mensen heb ik me op alle mogelijke manieren verzet. We hebben ons ongens geschreven. Uiteindelijk is het plan niet doorgegaan omdat er godzijdank even geen geld was."

Dat werd voor de Leidse jurist het begin van een lange rij besturen die zich op een of andere manier inzetten voor behoud van het Leidse stadsschoon. Eerder was hij actief in de sociale sector, zoals de reclassering en het Leidse Volkshuis.

Die activiteiten vloeiden min of meer logisch voort uit zijn werk als docent strafrecht en criminologie aan de Leidse univer-

siteit strafrecht te gaan doceren. Krantz studeerde in Groningen rechten en sociologie en verbleef na de oorlog twee jaar in Praag, want "ik wilde per sé niet als militair naar Indie".

Huize Krantz ziet uit op de Rijn- en Schiekade, een van de tastbare bewijzen van het ongelijk van voormalige stadsbestuurders-met-grote-plannen. Eertijds werd het water gedempt om plaats te maken voor een snelweg die de stad moest ontsluiten. Na twintig jaar een zandvlakte te zijn geweest, werd de kade in de jaren tachtig weer opengegraven. "Twintig jaar waaide elke week een bak zand naar binnen," klinkt het

bozig uit Krantz' mond. Hij trekt daarbij de karakteristieke strenge blik, die in het verleden veel opposenten aan de vergadertafel tot zwijgen gebracht moet hebben.

siteit. "Met studenten bezocht ik gestichten en gevangenissen. Ook hadden we gespreksgroepen met gevangenen. Het leek mij namelijk zinloos het strafrecht te bestuderen als je geen idee had wat dat in de praktijk inhield. Voor studenten waren die bezoeken heel heilzaam. Ze kwamen in een wereld waar ze totaal geen weet van hadden. Van de gevangenen zou je verwachten dat ze na een aantal bijeenkomsten zouden gaan inzien dat ook voor hen een sociaal leven mogelijk zou zijn. Uit een test bleek het tegendeel het geval: ze werden steeds onaangepaster, omdat ze minder op hun qui-vive waren dan de eerste keer."

Van sociale activiteiten als de reclassering en het Leidse Volkshuis kreeg Krantz zijn buik vol toen 'de ellende uit de jaren zestig begon door te werken.' "De reclassering

ging naar de knoppen en in het Volkshuis gebeurde niks meer. De lieden die toen van sociale academies afkwamen waren maar goed in een ding: gelul, gelul en nog eens gelul. Ik heb begrepen dat tegenwoordig in het Volkshuis weer wel allerlei nuttige dingen worden georganiseerd, maar dat heeft lang geduurd."

Diogenes

De overstap naar de monumentenwereld berustte voor een deel op toeval. Krantz zegt altijd al belangstelling te hebben gehad voor architectuur en daar kwam het plezier in het besturen bij. Hij noemt dat 'de sociale component in mijn karakter'. "Ik vind het prettig om samen met anderen iets nuttigs tot stand te brengen, maar dat wil niet zeggen dat ik voor elk bestuur te porren ben. Het doel staat voorop."

De Stichting Diogenes noemt Krantz de belangrijkste organisatie waarin hij actief was. Plannen van het stadsbestuur met de Latijnse School en aangrenzende panden in de Lokhorststraat leidden begin jaren zeventig tot de oprichting van deze stichting. Die heeft als doel bedreigde historische panden te restaureren en te beheren, daar waar de overheid tekort schiet. Krantz werd na korte tijd voorzitter toen mede-oprichter Bert Oosterman wethouder werd.

"De stad had in die jaren het onzalige plan de Lokhorststraat in het hart van de Leidse binnenstad te verbreden. De Latijnse School moest vijf meter naar achteren en de aangrenzende huizen moesten verdwijnen. Ik ben daar erg kwaad over geworden en ik heb toen een boze brief

geschreven. De reactie van B en W op die protesten was typisch die van regenten uit die tijd: Oosterman en ik mochten zitting nemen in een adviescommissie stadsherstel, die nooit bij elkaar is geweest. Dat gezelschap van keurige notabelen heeft later overigens nog wel het Hôpital Wallon (tussen Rapenburg en Papengracht) gerestaureerd."

De redding van de Lokhorstraat werd het eerste succes voor Diogenes, dat mede te danken was aan een langzaam veranderend inzicht over stadsontwikkeling bij bestuurders. Krantz: "We hebben bij dat project veel hulp gehad van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, die toen nog wat geld had te besteden. De Rijksdienst was op zoek naar een organisatie op plaatselijk niveau die plannen aandroeg en die taak hebben wij vervuld. Ook de gemeente Leiden - met Oosterman als wethouder - heeft erg goed geholpen."

Diogenes zou in de volgende jaren belangrijke monumenten restaureren, waarvan het hoekpand op de hoek van de Hogewoerd en de Hooigracht een van de markantste is. "Dat was een belangrijk project. Het hoekpand stond op instorten en als dat tegen de vlakte zou gaan, zou binnen een paar jaar de rij ernaast volgen. Uiteindelijk zijn we met dat karwei drie jaar bezig geweest."

Gedreven

Mede-bestuursleden uit die tijd herinneren zich hun voorzitter als een dominant aanwezige man, die met onvermoeibaar optimisme dingen voor elkaar probeerde te brengen. Krantz herkent zich wel in die karakteristiek. "Gedreven en optimistisch ben ik inderdaad. Ik heb er nou eenmaal de pest over in als iets goed is voorbereid en dan toch de mist in gaat. En doordrammen deed ik ook wel eens, maar dat is je taak als voorzitter. De penningmeester is trouwens de belangrijkste figuur in een bestuur: die moet altijd roepen dat iets niet kan." Openheid is volgens hem het sleutelwoord in de bestuurscultuur die hij steeds heeft voorgestaan. "Het is misschien één of twee keer voorgekomen dat ik met dingen bij mijn bestuur aankwam die ik had voorgekookt, maar ik hou er niet van om zo te werken. Een vergadering moet open zijn,

met de hele club. Ik heb nooit onderscheid willen maken tussen een dagelijks en een algemeen bestuur. Je krijgt gewoon het minste gelazer als je iedereen overal bij betreft. Dan kan een vergadering misschien een half uur langer duren, maar je wint er veel mee." Lovende woorden van oud-medebestuurders aan zijn adres, stuurt hij per kerende post weer terug. "Ik heb ongelofelijk geluk gehad dat ik altijd met prettige mensen heb samengewerkt. En de mensen die ik heb uitgezocht, hebben mij niet teleurgesteld."

Toen Krantz in 1989 afscheid nam van Diogenes, had de stichting gemiddeld een woning per jaar gerestaureerd. "Dat vind ik geen slecht resultaat, maar ik had mijn idealen wat hoger gesteld: twee per jaar. Een belangrijke

oorzaak was het dichtdraaien van de subsidiekraan in die jaren tachtig. Voorzover er nog geld beschikbaar kwam, was dat vooral bedoeld voor particulieren."

Eremedaille

In 1982 gaf de gemeente Leiden Krantz de zilveren eremedaille van de stad voor zijn werk met Diogenes. Dit 'hoogtepunt in mijn bestaan', zoals hij het in een terugblik op zijn werk voor de stichting noemde, kwam voor de laureaat volslagen onverwacht. "Ik had thuis lekker zitten borrelen en mijn vrouw kreeg het daar op een gegeven moment Spaans benauwd van. Mijn dochter kwam langs en die wilde gezellig met me meedoen, waarop mijn vrouw zegt 'doe dat nou niet, want je moet naar het stadhuis'. Daar kon ik niet eens een speech geven, ik was volmaakt overdonderd."

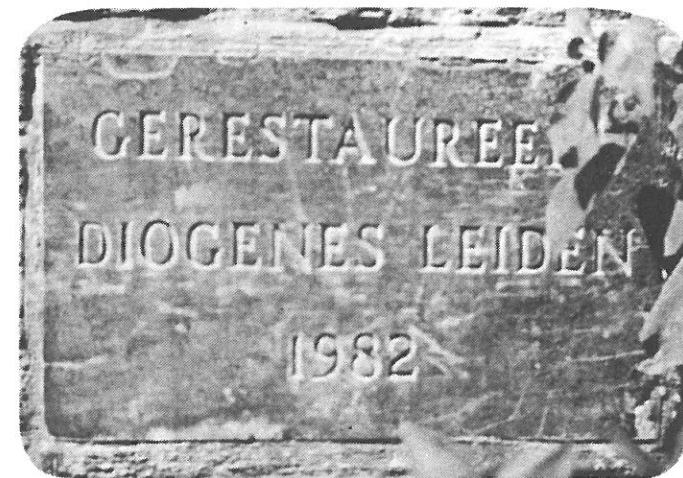
"Van al die medaille-toestanden moet ik niets hebben, maar dit vond ik leuk. Als ik zie wie die onderscheiding heeft gekregen dan is dat een goede doorsnede van de Leidse bevolking en het is leuk om daar bij te staan. Het aardige is dat die medaille uit de Leidse burgerij komt en dat je hem niet krijgt omdat je zoveel jaar ambtenaar bent of iets dergelijks."

Krantz zou daarna nog jaren actief zijn voor de Vereniging Vrienden van Diogenes en andere organisaties. "Als je eenmaal bezig bent, ontmoet je steeds meer mensen," verklaart hij de lange lijst. Een van die mensen was Voorschoten naar Henk Budel, die in 1987 druk doende was met de oprichting van STIEL. Op zijn verzoek werd Krantz bestuurslid. Het feit dat (de in Den Haag geboren) bestuurder een telg is uit een geslacht van Leidse textielabrikanten speelde volgens hem geen rol, 'al was er natuurlijk altijd de interesse voor de geschiedenis van de plaatselijke industrie.' De

overstap van Diogenes naar STIEL kostte zelfs enige moeite. "Ik begon met inventarisatiewerk. Hele dagen heb ik door de stad rondgesjowd met een fototoestel en een formulier waarop gegevens over eventueel te beschermen panden werden genoteerd. Het was een hele omschakeling van het werken met mooie gebouwen naar panden die vanwege hun functie belangrijk zijn voor het verleden. Een waterpompje in een voorgevel van een op zichzelf niet fraai gebouw werd belangrijker dan een trapgeveltje. Maar langzaam zag ik toch steeds meer het belang van dat werk."

Het bestuurslidmaatschap van STIEL is een van de weinige taken die Krantz nog heeft aangehouden. Toch blijft het bestuursbloed kruipen waar het niet gaan kan. Op de begraafplaats bij het Groene Kerkje in Oegstgeest ligt het grafmonument van Jonkheer Gevers van Endegeest te verwaarlozen. Deze 19e-eeuwse bewoner van de bekende buitenplaats Endegeest bij Oegstgeest was onder meer Dijkgraaf voor de Haarlemmermeer, minister en bestuurder van de universiteit. "Een man van betekenis voor de omgeving," constateert Krantz, die doende is fondsen te verwerven voor restauratie van het graf. Dus toch nog een beetje verslaafd aan besturen? "Ach, ik vind het vervelend als zo'n ding in elkaar zakt."

Eric Jan Weterings
foto's Paul Kop

In Memoriam Koos Barendse

Op 8 juni jl. overleed op 69-jarige leeftijd de Leidse architect en actievoerder J.J. (Koos) Barendse. Jarenlang zette hij zich in voor het behoud van monumenten in Leiden en bestreed hij plannen van de in zijn ogen arrogante Leidse bestuurders. Barendse beperkte zich daarbij niet tot kritiek. Vaak droeg 'de alternatieve stadsbouwmeester' nieuwe plannen aan, die in een aantal gevallen werden overgenomen. Ook binnen STIEL liet hij in de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden regelmatig van zich horen. Vaker trok hij echter alleen ten strijde tegen volgens hem ondeskundige en onzinnige ingrepen in de bebouwing van zijn geboortestad.

Koos Barendse voor het voormalige Parmentierpand aan de Lammermarkt (Foto P.L. Schipper)

Barendse was op een of andere manier betrokken bij acties voor onder meer het behoud van het Militair Invalidenhuis aan de Hoge Rijndijk, het verzet tegen de herinrichtingsplannen voor het Vrouwenkerkplein en acties tegen de bouw van een torenhoog appartementengebouw in winkelcentrum De Kopermolen.

In veel gevallen tekende hij alternatieve plannen, rekende uit of andere bestemmingen haalbaar waren en vocht menige procedure over bestemmingsplannen uit tot aan de Raad van State. In 1988 richtte hij de 'Club van boze buurtverenigingen' op, waarmee hij zich verzette tegen het 'arrogante bestuur' van het Leidse college van B en W. In de laatste collegeperiode richtte hij zijn pijlen vooral op de wethouders Van Rij en Walenkamp.

Barendse was geen gemakkelijke man om mee samen te werken, zo constateren verschillende bestuursleden van organisaties die zich inzetten voor behoud van het Leidse erfgoed. Steevast omschrijven zij hem als 'lastig'. Barendse was een man met duidelijke opinies, die meestal niet het geduld had om eindeloos te overleggen. Vaak ging hij zijn eigen gang, maar wist door zijn compromis-

loze inzet soms belangrijke resultaten te boeken.

De gang van zaken rond de voormalige coöperatieve broodbakkerij De Vooruit in de Korevaarstraat is daarvan een goed voorbeeld. Aanvankelijk trok Barendse samen met STIEL en andere organisaties ten strijde tegen dreigende afbraak van het pand, maar halverwege de procedure scheidden zich de wegen. In een notitie die hij vorig jaar schreef, stelde de actievoerder vast dat het pand werd behouden doordat hij en een medestander hun procedure bij de Kroon doorzetten. Dat gebeurde "nadat STIEL 'zich had verstpapt', door toch - eigenwijs - woningbouw te willen en dus werd uitgeschakeld," zo noteerde Barendse. "Intussen verzocht de directeur van de afdeling Bouwen en Wonen ons om onze Kroonprocedure in te trekken, omdat nu de gewenste multifunctionele opzet gelukt is." (Het gerenoveerde complex is onlangs in gebruik genomen door een woningbouwvereniging; achter de verbouwde kantoorruimte worden seniorenwoningen gebouwd.)

De man die zich de titel 'alternatieve stadsbouwmeester' verwierf, heeft zich ook met veel energie ingezet voor

behoud van de Parmentierpanden aan de Lammermarkt. Toen dit unieke voormalige fabriekscomplex enige jaren geleden werd gekraakt, was hij dagenlang op bezoek bij de krakers om met hen te overleggen over alternatieven die hij vervolgens uitwerkte. Evenals andere organisaties die zich inzetten voor behoud had Barendse in dit pand graag een Leids Historisch Museum gezien, waarin alle industriële objecten en machines ondergebracht hadden kunnen worden. Helaas werd het pand uiteindelijk gesloopt.

Verder was hij samen met een buurtvereniging lang doende om nieuwbouwplannen van de gemeente voor het archief aan de Boisoetkade tegen te houden. Uiteindelijk met succes, want na lange discussies wordt nu een verbouwingsplan uitgevoerd dat volgens zijn medestrijders veel lijkt op de alternatieve plannen van Barendse.

Als zoon van een smid werd Koos Barendse op 19 augustus 1925 in de Voorstraat in Leiden geboren. In de oorlog dook hij onder om aan tewerkstelling in Duitsland te ontkomen. De jaren daarna vervulde hij naast verschillende functies zijn dienstplicht, terwijl hij in de avonduren bouwkunde studeerde. In 1953 trad hij in dienst van het bekende architectenbureau Holt en Bijvoet in Haarlem, waarna later andere kantoren volgden. Barendse was in het begin jaren van de jaren zestig mede-ontwerper van de eerste parkeergarage in Haarlem, waarbij uitbreiding van het voetgangersgebied de belangrijkste doelstelling was. Hij werkte in het hele land aan verschillende projecten. In Leiden was hij onder meer verantwoordelijk voor het Holiday Inn en de galerijglasgevels van hotel Holiday Inn en winkelprojecten in de Breestraat, de Haarlemmer straat en de Herengracht. Van 1978 tot 1983 woonde en werkte

hij in Rotterdam, waarna hij terugkeerde naar zijn geboortestad.

De laatste jaren had Barendse problemen met zijn gezondheid, waardoor hij in 1993 moest verhuizen naar verzorgingshuis Robijnzicht. Gesteund door zijn vriendin Corrie Dupuis bleef hij echter tot op het laatste moment actief, onder meer als voorzitter van de bewonerscommissie van zijn nieuwe onderkomen. In november vorig jaar nog toog hij in zijn rolstoel naar het stadhuis, om raadsleden een toelichting te geven op de alternatieven die hij voor de nieuwbouw van het Nationaal Natuurhistorisch Museum had ontwikkeld. Uiteindelijk werden in het definitieve ontwerp suggesties van hem overgenomen. Verder was hij in zijn laatste jaren actief als tekenaar. Hij legde onder meer alle panden van het Rapenburg aan de zijde van de universiteit vast. Deze zijn nu nog te zien in de gang van kapsalon Phoenix, een van de monumentale panden die hij portretteerde. Vorig jaar exposeerde hij in Robijnzicht en in februari van dit jaar opende burgemeester Goekoop in de hal van het stadhuis een overzichtstentoonstelling van alle 130 schetsen die Barendse van Leiden maakte.

De 'alternatieve stadsbouwmeester' overleed op 8 juni. Vier dagen later werd hij begraven. Op hetzelfde moment werd in het nieuwbouwcomplex dat verrees op de plaats van de Parmentierpanden een steen onthuld die herinnert aan de fabriek waar Koos Barendse zich zo lang voor inzette. De tekening op de uitnodiging was van zijn hand.

Eric Jan Weterings
met dank aan Daan Sloos

Pand Morsstraat op monumentenlijst

Het pand aan de Morsstraat 2-6 is door de gemeentelijke monumentencommissie voorgedragen voor plaatsing op de Leidse monumentenlijst. De goedkeuring door B en W is nu nog slechts een formaliteit. Eind vorig jaar onderzocht de taakgroep selectie van STIEL het pand en concludeerde bij die gelegenheid al dat het beschermwaardig was. De taakgroep noemde het in een rapportage in Stielz nummer 4 van de jaargang 1994 'een mooi voorbeeld van Jugendstil-architectuur uit het begin van deze eeuw'. Op de begane grond van het door de architecten H. Jesse en W. Fontein gebouwde woon-winkelpand zijn momenteel een restaurant en een kopieerwinkel gevestigd. De eerste en tweede verdieping zijn in gebruik als woonruimte.

EJW
foto G.Ditz

Een bodehuis in Leiden

Aan de Kaasmarkt staat op nummer 6-7 een weinig opvallend pand waarvan niet direct duidelijk is waarvoor het oorspronkelijk is gebouwd. Opgetrokken in de karakteristieke jaren dertig-stijl lijkt het een combinatie van café en garage. Inderdaad was hier tussen 1929 en 1980 Bodehuis Berk gevestigd. Voor de Taakgroep Selectie was dat indertijd voldoende reden om Kaasmarkt 6-7 op de urgentielijst te plaatsen. De Taakgroep besloot onlangs om het pand toch niet voor plaatsing op de Gemeentelijke monumentenlijst voor te dragen. De voors en tegens worden hieronder uiteengezet.

Bouwkundige beschrijving

Het pand aan de Kaasmarkt 6-7 werd in 1933 als bodehuis gebouwd, met op de begane grond het café annex garage en daarboven woningen. Het pand is opgetrokken in rode baksteen met een vrij steile schuine kap, die aansluit op een plat dak. Kenmerkend voor de crisis-bouw is de aandacht voor het detail en de goed afgewerkte bouw. De erkers en de kozijnindeling op de eerste en tweede verdieping zijn voorbeelden van de zorg waarmee het pand is ontworpen. Aan de afwerking is waarschijnlijk mede te danken dat het pand nog in zo'n uitstekende staat verkeert.

Is het exterieur vrij onopvallend, de gevel is er een van twaalf uit een dozijn, het interieur van het café is van aanzienlijke bedrijfshistorische waarde. Het café bevat naast de originele betimmering nog het buffet en de "vitriekast", waarin de administratie werd bijgehouden. Verder vallen de, eveneens originele, geëtsde ruiten en het tegeltableau op dat in 1954 ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het bodehuis door de gezamenlijke Bode- en Lijndiensten werd aangeboden.

Geschiedenis

In 1929 kocht de familie Berk aan de Koppenhinksteeg het Café "Van Ouds de Trompet". L. Berk zette "Van Ouds de Trompet" voort, verbond er een bodehuis aan en exploiteerde een petroleumhandel in Koppenhinksteeg 1. Zijn broer, G. Berk, verzorgde de bodedienst Zoeterwoude-Leiden. In het bestel- of bodehuis gaven de lokale en regionale bodediensten hun vrachten over, wachtten op nieuwe lading of dronken koffie. Bodehuis Berk was daarmee onderdeel van een netwerk van ongeveer dertig bodehuizen dat het gehele land besloeg. Aan de bodediensten was een vergunningstelsel verbonden, dat na de oorlog geleidelijk verwaterde. Toen Berk in 1980 het bodebedrijf verkocht, waren nog maar 18 van de oorspronkelijke 100 bodediensten in bedrijf. Vanaf die tijd was het pand uitsluitend in gebruik als banden en auto-onderdelen verkoop- en montagepunt. Vrijwel direct na aankoop vroeg Berk vergunning aan om Koppenhinksteeg 1 te verbouwen. "Van Ouds de Trompet", de bovenwoning en de aangrenzende woning moesten plaats maken voor een modern café met garage en

twee bovenwoningen, waarvan Kaasmarkt 7 voor de verhuur was bedoeld. De Dienst Gemeentelijk Bouwen en Woningtoezicht had geen moeite met het aanbrengen van "een stel over de openbare weg draaiende dubbele deuren". Ook de indeling van de ramen werd goedgekeurd, hoewel het ontwerp formeel niet aan de regels voldeed. Er was wel bezwaar tegen de wijze waarop de open ruimte in de hoek achter de huizen zou worden overdekt; en niet ten onrechte. Zonder op toestemming te wachten had Berk een overkapping laten aanbrengen, die al spoedig te licht bleek. Pas nadat een zware metalen steunbalk was aangebracht ging de Dienst alsnog met de aanvraag accoord.

In de jaren vijftig is nog op Kaasmarkt 4-5 het servicesta-

tion aangebouwd, naar ontwerp van de architect Kees Bik uit Leiderdorp. Tegen die tijd begon het accent van de bedrijfsvoering al geleidelijk van bodehuis naar bandenhuis te verschuiven. Het bodehuis vormde al voor de

oorlog een vast verkooppunt voor bandenverkopers. Berk verkocht het bodehuis in 1980 en het bandenservicebedrijf in 1985. Het bandenservicebedrijf bleef onder de nieuwe eigenaars tot 1994 aan de Kaasmarkt gevestigd, toen de werkplaats te klein was en niet langer aan de nieuwe wet op de arbeidsomstandigheden voldeed. Vrachtauto's werden op straat van nieuwe banden voorzien met alle stank- en lawaaioverlast van dien. Het bedrijf verhuisde daarom eind 1994 naar de Stevenshof.

Waardering

Kaasmarkt 6-7 is een goed voorbeeld van de jaren dertig-crisisbouw, zonder dat het in enig opzicht opvallend genoemd kan worden. De extra waarde ligt voornamelijk in het interieur, dat moeilijk te beschermen is. De Taakgroep zag er daarom vanaf het pand voor de Gemeentelijke monumentenlijst voor te dragen.

Walter Salzmann
Reinier Verbeek

taakgroep selectie
foto's Reinier Verbeek

Erfgoed in de media

Tijdschriften

Industria

Nummer twee van de jaargang 1995 van 'Industria' verscheen in juni. Dit nieuwsbulletin van de Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland besteedt onder meer aandacht aan de agenda voor de manifestatie '1996 jaar van het industrieel erfgoed'. Verder biedt het blad nieuws uit de 52 aangesloten organisaties en een literatuursignalering. Abonnementen door overmaking van 26 gulden voor de jaargang 1995 op postbankrekening 132802 ten name van Stichting FIEN, Industria, Oosteinde 13, 7772 CA Hardenberg.

Erfgoed

Het nieuwe nummer van 'Erfgoed van Industrie en Techniek' is geheel gewijd aan militaire geschiedenis. In nummer drie van jaargang vier van het door de Stichting Erfgoed uitgegeven blad besteden verschillende auteurs aandacht aan onder meer: 'De IJssellinie in de Koude Oorlog', 'De vuurwapenrevolutie in de 19e eeuw' en 'Militair-industrieel en technisch erfgoed in Nederlandse musea.' Abonnementen verzorgt C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12, 2623 NT Delft. Tel. 015-622499.

Reactie op Manufacturen en tapijtenmagazijn Groennoord

Naar aanleiding van het artikel *Manufacturen en tapijtenmagazijn Groennoord* in Stielz van juni 1995 schrijft de heer Stikkelorum ons:

"... Dat verhaal van de heer Ravensbergen dat Groennoord een arme buurt was klopt niet. In de Pasteurstraat (één straat van Groennoord), daar woonden veel arme mensen en waren er veel werkeloos maar in de rest van Groennoord viel dat best mee. De verhalen over Groennoord worden in de wereld geschopt door mensen die Groennoord hebben verlaten en waarvan de meeste hun huis zo uitgeleefd achter lieten dat ze bijna onbewoond waren. In de Pasteurstraat en een klein gedeelte van de Hansenstraat werden de huizen slecht onderhouden door de huisbaas. Maar dichtgespijkerd zijn ze bij mijn weten nooit geweest. Ik woon al ruim 60 jaar in Groennoord en woon er nog steeds naar mijn zin. Alleen de vele negatieve berichten in de krant door de heren wethouders doen denken dat Groennoord een arme buurt is. Op het ogenblik is er een cascoverbetering aan de gang waardoor Groennoord nog een gezelligere buurt wordt."

Legaat voor STIEL

De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden kreeg, voor het eerst in haar bestaan, een legaat. Mr C.H. Hins, die op 8 maart 1995 in Leiden overleed, legateerde aan de stichting f 500,-. Het bestuur van STIEL heeft dit bedrag in dank aanvaard.

Verkeerde adviezen met betrekking tot de gemeentelijke monumentenlijsten

Van diverse kanten is er op gewezen, dat er een duidelijk misverstand is ontstaan over hoe men zich als gemeentelijke monumentencommissie moet opstellen bij het samenstellen van een gemeentelijke monumentenlijst, nu er van provinciezijde gewerkt is aan een Monumenten Inventarisatie Project (MIP), gevolgd door een Monumenten Selectie Project (MSP), wat straks weer vraagt om een Monumenten Registratie Project (MRP).

Wat is het probleem? Stel: Een gemeentelijke monumentencommissie heeft bij het gemeentebestuur gebouwen voorgedragen voor plaatsing op de Rijksmonumentenlijst. De bij de minister voor te dragen monumenten moeten echter via het MSP bij de provincie lopen. En hier ontstaat dan het hiaat. Immers, de bij raadsbesluit opgegeven monumenten staan voorlopig namelijk op geen enkele lijst en zijn dus niet beschermd voor het MRP is afgewerkt over vijf(?) of tien(?) jaar. Bovendien houdt men er rekening mee, dat van de voorgedragen monumenten er uiteindelijk nog geen 10 procent op de rijkslijst komt. Dus wat zegt een gemeentelijke monumentencommissie in dit geval? Laten we die monumenten maar alvast "parkeren" op de gemeentelijke monumentenlijst. Maar dan komen de bezwaren en adviezen. Van provinciale projectleiders krijgt men te horen, dat een besluit van een gemeenteraad niet door een ander besluit kan worden "overruled". In dit geval een besluit van het college van BenW, dat diezelfde panden op voordracht van de commissie op de lokale lijst heeft geplaatst. Ook de juridische afdeling van de Rijksdienst voor de monumentenzorg heeft geadviseerd er van af te zien. Maar waarom? Om zo weinig mogelijk "nieuwe" monumenten hoeven te beoordelen?

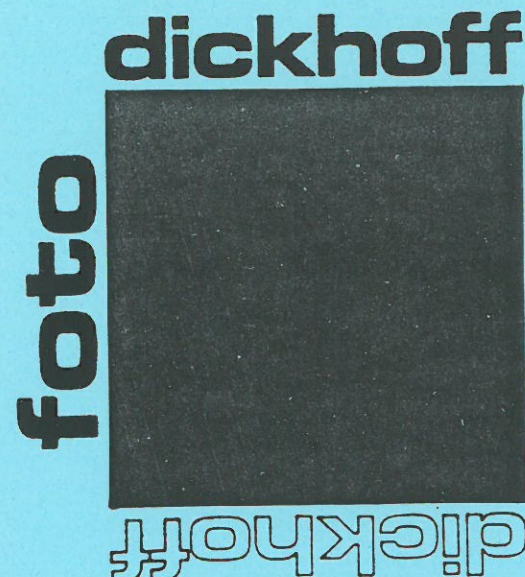
Het is bekend dat er gemeenten zijn, zoals Helmond, Gouda, Maastricht en Heeze, die deze voorgedragen monumenten voor de rijkslijst toch maar alvast beschermen op de eigen lijst. Met dergelijke MIP- en MSP-adviezen zitten we helemaal op de foutieve toer.

(In samengevatte vorm overgenomen uit het blad 'Monumenten', jaargang 16, nr.8 (augustus 1995), p. 18)

(vervolg notulen van pagina 2)

de jubileum van FIEN heeft een enquête plaatsgevonden onder haar "leden" (de aangesloten verenigingen). Daaruit bleek over het algemeen tevredenheid met het functioneren van FIEN.

Inventarisatie voorwerpen STIEL: Om meer kennis te krijgen over verouderde technische voorwerpen zou het een goed idee zijn om via kranten publicitaire aandacht te besteden aan deze voorwerpen.

uw fotografisch geheugen!

oegstgeest	irislaan 63	071 - 17 49 17
leiden	haarlemmerstraat 207	071 - 14 00 05
schoonhoven	lopikerstraat 57	01823 - 29 92

"J. ZIERIKZEE"
MAATSCHOENMAKERIJ

H. P. H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN

TEL. 071-131156

Eerste fabriekscomplex werelderfgoed

De VN-organisatie voor opvoeding, wetenschap en cultuur (Unesco) heeft vorige maand voor het eerst een industrieel complex opgenomen in de lijst van meer dan 400 cultuur- en natuurmonumenten die tot het beschermde werelderfgoed behoren. Het gaat om een 19e eeuwse staalfabriek in Völklingen, in de Westduitse deelstaat Saarland.

De directeur van het werelderfgoedcentrum van Unesco, Bernd von Droste zu Hülshoff, overhandigde tijdens een plechtige ceremonie de opname-akte aan de regionale premier, Oskar Lafontaine. Von Droste zu Hülshoff prees de fabriek, de Völklinger Hütte, als 'uniek voorbeeld van de geschiedenis van de techniek en van de industriële cultuur in de 19e en het begin van de 20e eeuw.' De Völklinger Hütte, opgericht in 1873 en gesloten in 1986, komt nu op een rij te staan met de Egyptische pyramides, de Chinese Muur, de Mont Saint-Michel in Frankrijk en de Taj Mahal in India. De beslissing was al afgelopen december bekendgemaakt.

De produktiemethode van de fabriek was bij de bouw zo vooruitstrevend dat tot 1928 geen modernisering nodig was. Het concept vond veelvuldig navolging. Lafontaine noemde het complex een 'symbool van de identiteit van Saarland'. Het plaatsje Völklingen werd erdoor de op twee na grootste stad van de Duitse deelstaat. Begin jaren zeventig werkten in de Völklinger Hütte bijna 24.000 mensen. De arbeidsintensieve werkwijze leidde uiteindelijk tot sluiting.

Vanuit Nederland zijn door de afdeling monumentenzorg van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap twee industriële complexen genomineerd: de 'glazen' fabriek van Van Nelle in Rotterdam en de Molens in Kinderdijk. Het is niet bekend wanneer de Unesco over de Nederlandse voordracht een beslissing neemt.

(AFP)